

Burying as part of life in a European context

Ing. arch. Klára Frolíková Palánová, Ph.D. ^{1,a*}, Ing. arch. Jan Kovář ^{2,b},
Bc. Ivona Dlabíková ^{3,c}, Bc. Eva Proskeová ^{4,d}, Bc. Zuzana Tomečková ^{5,e}

¹VŠB-TUO, FAST, L. Poděšť 1875/17, 708 33 Ostrava – Poruba, klara.frolikova@vsb.cz

²VŠB-TUO, FAST, L. Poděšť 1875/17, 708 33 Ostrava – Poruba, jkatelier@opava.cz

³VŠB-TUO, FAST, L. Poděšť 1875/17, 708 33 Ostrava – Poruba, ivona.dlabikova.st@vsb.cz

⁴VŠB-TUO, FAST, L. Poděšť 1875/17, 708 33 Ostrava – Poruba, eva.proskeova@seznam.cz

⁵VŠB-TUO, FAST, L. Poděšť 1875/17, 708 33 Ostrava – Poruba, zuztomeckova@gmail.com

Keywords

Pohřeb, pohřbívání, hřbitovy, kremace, inhumace.

Abstract

Jedním z věčně působících faktorů na rozvoj lidských sídel je problematika pohřbívání. Tyto potřeby se mění časem, ale ve svých důsledcích vyžadují dlouhodobé plánování, rezervování ploch ve správních územích obcí s domyšlením všech územně plánovacích důsledků. Hřbitovy přibližují způsob života společnosti a její vztah k hodnotám, které zanechaly dřívější generace. Podle stavu hřbitovů a jejich upravenosti lze usuzovat o kulturní vyspělosti společnosti. S úbytkem rituálů a nastupující sekularizací společnosti je spojena tabuizace problematiky hřbitovů a pohřbívání.

Cílem této práce je pokus tento stav změnit vedením diskuze o tradici pohřbívání jako součásti života v evropském kontextu vybraných Vídeňských, Brněnských a Pražských hřbitovů. Zohledněny jsou historické vlivy a důvody zavedení právních úprav, historické spojitosti, urbanistické založení, funerální umění, architektura a obrazy zkoumaných hřbitovů. Jsou sledovány současné trendy v oblasti pohřbívání a úpravy stávajících hřbitovů a jejich srovnání s mezievropskými vlivy. Hřbitovní problematika je prezentována s jejím promítnutím do budoucna v kulturní a etické rovině mravního kodexu.

Introduction

Viditelným projevem prožívání smutku je budování hřbitovů. Hřbitovy poskytují pietní místo kolektivní paměti společnosti se vzpomínkou na minulost. Jsou součástí historického a kulturního dědictví. Duchovní hodnota hrobů je spojena s osobou v nich pohřbenou a jejím významem pro společnost. Mezi lety 2004-2006 bylo v České republice evidováno 5799 nezrušených veřejných a neveřejných pohřebišť, přičemž ve vlastnictví církve bylo 1565 hřbitovů, tj. 33% [1] str. 165. Veřejným pohřebišťem je myšleno místo pro pohřbívání všech zemřelých bez rozdílu, neveřejným pak hřbitov či hrobka řádová či církevní.

Podle římského práva *nebyla péče o pohřebišť věcí veřejnou, ale ryze soukromou záležitostí, respektive morální povinností pozůstalých...s příchodem křesťanství ... se stává předmětem péče všech členů církevní komunity* [1] str. 29. Dnes je návštěva hřbitova předmětem zájmu především pozůstalých. Slouží jako vzpomínka, vyrovnání se se smutkem, možnost být se svým blízkým, ale i společenská povinnost starat se o hrob v období významných svátků.

Bez pohřbívání se neobejde žádná společnost, přičemž každá kultura se liší podle starostí o mrtvé. Na hřbitovech se prolínají různé architektonické slohy, dispoziční členění, zeleň. Hřbitovy jsou svědky různých časových epoch a stylů, tzv. konzervy času.

Formy pohřbívání se v různých částech světa liší, obecně však převažuje inhumace (ukládání mrtvých do země) a kremace (spalování mrtvých). Třetí, méně častá forma je ponechání těla pro vědecké účely.

Dochází k sekularizaci společnosti, ubývá svateb i pohřbů (60% pohřbů je bez obřadu). Bez obřadu jsou pozůstalí ochuzeni o truchlení, které odlehčí duši a posune smutek do další fáze.

Téměř dvě tisíciletí byla smrt vnímaná jako „ochočená“, *...smrt blízká a důvěrně známá, ale současně i oslabená a zneškodněná...v ...rozporu s naším postojem – smrt nám nahání takovou hrůzu, že se bojíme vyslovit i její jméno...dnes je smrt zdivočelá a že kdysi to tak nebylo. Nejstarší smrt byla ochočená.* [2] str. 43-44

Nabízí se tak otázka, kam dále směřovat vývoj hřbitovů, aby se staly zpět součástí každodenního života, stejně jako smrt, dnes tabuizovaná a odmítaná. Zda v době technické vyspělosti národů a průmyslu, zaplavující jednotlivá města a působící na životní prostředí, je možné vytvářet ekosystémy obohacující životní prostředí. Zda je možné navrátit se k našemu původu, k přírodě a splynutím s ní dosáhnout klidu. Začlenit tyto oázy do stávajících sídel a vytvořit místo pro život – tedy pro každodenní či občasný užitek živých, v úctě a ve vzpomínce na zemřelé.

Historie

Historie pohřbívání a legislativa ovlivňující pohřbívání v Českých zemích

První pohřby probíhaly v močálech a ve skalách, později docházelo k zasypaní kameny a postupně ukládání do hrobů a zpopelnění. Počátky hřbitovů jsou spjaté s usazováním kmenů a změnami v kočovném způsobu života.

V období Velké Moravy vnímáme tři národy, tři přístupy k pohřbívání na našem území. Keltští zemřelí byli pochováni s věcmi, které je doprovázely během jejich života. Pohřbívali inhumací, ojediněle se objevuje kremace. Římané uzákonili pohřbívání na desáté z dvanácti desek zákonů (5. st. př. n. l.). Píší *mrtvého člověka ve městě nepohřbívej ani nespaluj...ženy ať si nedrásají tváře, ani ať na pohřbu nenaříkají...ani zlato nedávej...*[1] str. 22-23. Užívali inhumaci i kremaci. Slované pak kremaci a ukládání v hrncových nádobách.

První řadové hroby byly umístěny mimo sídelní oblasti (u cest apod.), s nástupem křesťanství se přesunuly blíže k sídlu či se staly jeho součástí (v blízkosti kostela, v kostele). V 2. tisíciletí výrazně převažovala inhumace (jako odkaz na předkřesťanské kultury a křesťanství).

Salický zákon z let 507 – 11 (Lex Salica) ustanovuje právo každého člověka na pohřební místo, bez možnosti zabrat místo mladšími hroby.

V roce 581 koncil v Mâconu zakazoval ukládat jedno tělo na druhé.

Karolinský zákoník Capitulatio de partibus Saxoniae zakázal pohřbívat pod „pohanskými“ mohylami a požadoval ukládat těla na církevním hřbitově.

V roce 789 Karel Veliký vydává dekret, který zakazuje zpopelnování pod trestem smrti. Tento zákaz byl v Evropě respektován více než tisíc let.

Od 11. století dochází na našem území k přesunu od pohřbívání v odlehlých oblastech k centru dění, od 12. století zaznamenáváme nárůst venkovských kostelů se hřbitovy. Tak byly hřbitovy běžnou součástí měst a vesnic. Byla to místa přístupná veřejnosti, hojně navštěvovaná a sloužila jako náměstí. [3] str. 226

V roce 1594 začíná používat těla zemřelých basilejský profesor Felix Platter k pitvě. V Čechách byla realizována první pitva profesorem Jánem Jesenským v Rejčkově koleji dne 8. – 12. 6. 1600.

V roce 1782 reformoval Josef II. pohřbenictví Dvorským dekretem. Mezi nejvýznamnější nařízení, které výrazně ovlivnilo rozvoj a plánování měst a obcí na našem území patří zakládání hřbitovů mimo městská centra. Po osmi stoletích tak dochází k vymístění mrtvých ze života obce. Odtud také pochází povinné obehnání hřbitova zdí a doporučení oddělit hřbitov od obce lesem, kopcem či řekou. [1] str. 171

Až do roku 1955 jsou v naší zemi hřbitovy zcela v moci církve.

Rozvoj křesťanského hnutí je záležitostí 2. pol. 19. století a souvisí s rozvojem velkoměst. Poprvé byla kremace legalizována v Itálii v roce 1874, v roce 1876 bylo postaveno první krematorium v Miláně. První křesťanské zařízení v Rakousku-Uhersku bylo vybudováno v roce 1917 v Liberci [2]. Jelikož pohřbívání ohněm bylo v monarchii zakázáno, jeho činnost musela být odložena až do vzniku samostatného Československa. V roce 1919 tak byl pohřeb žehem uzákoněn v zákoně Lex Kvapil. Katolická církev ještě v 1. pol. 20. století kremaci přísně zakazovala až do II. Vatikánského koncilu (1962-65), odkdy se uvádí, že pochování do země je chválihodné, ale kremace by měla být umožněna.

Dle zákona (§9 vyhl. č. 8/1955) měly být zpopelněné ostatky ukládány na pohřebištích. K uvolnění došlo s vydáním nového zákona o pohřbenictví (č. 256/2001). Ten již neurčuje, kde by měly být uloženy zpopelněné lidské ostatky.

Další významný platný zákon je zákon 122/2004 Sb. O válečných hrobech a pietních místech.

V roce 2008 byl pod záštitou MMR ČR vytvořeny standardy pro práci hrobníků a byla oficiálně ustanovena kvalifikace hrobníka a stavitele hrobek, končící příslušnou zkouškou.

Od 90. let 20. století začaly ve Velké Británii vznikat přírodní hřbitovy, jako návrat k původním přirozeným způsobům pohřbívání. Tento trend se rozšiřuje do Německa, Nizozemí, Švédska, Severní Ameriky, Austrálie a Japonska. Na našem území naráží na přísnou geometrii pohřebišť, stísněné a řádu podléhající hroby a rovy, stejně jako na důslednou lokaci hřbitovů danou dědictvím monarchie. K uvolnění tak dochází pouze u rozptylových a vsypových louček, kde však absence jména zemřelého urychluje odchod zemřelých z tohoto světa.

Současnost

Současné formy pohřbívání v České republice

V naší zemi se doposud zůstává u pohřbívání s dlouholetou tradicí. Především jde o ukládání těla zesnulého do rakve a v ní do země či hrobky. Kremace a následné uložení urny se zpopelněným tělem do země nebo do upravené vitríny na povrchu hrobky v urnovém háji nebo do výklenku kolumbářií, bylo postaveno na stejnou úroveň pohřbů do země po roce 1955. Postupně se přidala možnost rozptylu popele na rozptylové loučce a vsypu na vsypové loučce. Dnes kremace zcela převažuje (80 % z celkového počtu pohřbů v ČR). *Nedá se předpokládat žádný radikálnější vývoj jiným směrem, protože v současné době Česká republika zaujímá ve světovém žebříčku třetí místo v počtu krematorií na počet obyvatelstva.* [4] str. 98. Tato změna měla vliv na úpravy a plánování hřbitovů.

Hřbitovy v České republice se většinou vyznačují pravidelnou sítí ulic a uliček s hustým liniovým řazením hrobů. Ulice u hlavního vstupu bývá lemována hroby významných osobností

(další možností je čestný kruh, nároží ulic atp.). Například Čestný kruh s náhrobky slavných umělců na Centrálním hřbitově v Brně. Hroby, jako posmrtné formy „bydlení navždy“, zde vybízí k úvahám o velikosti a stísněnosti „příbytků“. Hroby jsou korunovány uměleckými díly, které jsou individuálními ikonami, natěsnány vedle sebe, spolu soupeřící.

Ulice jsou lemovány vzrostlými stromy a nízké keře obvykle kryjí zadní část náhrobků. Hrob či rov je někdy doplněn o keř či strom, který roste z těla člověka. Je však třeba mít na zřeteli, že *zeleň má doprovodný estetický účinek a plocha hřbitova či pohřebiště není především plochou s veřejnou zelení* [4] str. 110. Staré hřbitovy se vyznačují vysokou biodiverzitou, které pro svůj pietní klid bývají významnými hnízdišti ptáků.

V ideálním případě jsou ulice a uličky doplněné o lavičky, odpadkové koše, rozvod vody atp. Někdy je doplněna lavice u hrobu, kde si může člověk sednout a pobýt se svým blízkým člověkem. Častým jevem je ptačí budka – přítomnost života.

Květina v květináči, o kterou se musí pozůstalí pravidelně starat, stejně jako o svého blízkého během života. Stejně jako hroby porostlé břečťanem, ztrácející svou identitu, či pomníky padlé čelem na hrob.

Místy vyvýšené hroby a rovy a k nim zbudovány schůdky, kdy stoupáme výš, abychom navštívili zesnulého.

K uvolnění těsného liniového řazení hrobů obvykle dochází u rozptylových a vsypových louček, jejichž kraje lemují položené květiny. Anonymní vzhled místa posledního odpočinku doplňuje společný květináč osázený květinami jako pozornost zesnulým – vzájemné sdílení společného osudu (smrti).

Urna ukrytá v zemi pod kamennou deskou, urna v kolumbáriu, urna opatřená baldachýnem či kamenným sarkofágem. Přístřešek pro urnu, aby nezůstala pod holým nebem.

Hřbitov lemovaný zdí, někdy také plotem, oddělený od světa živých.

Hřbitovy rozvíjející se, hřbitovy srostlé, propojené, někdy také rozdělené, jejich části zrušené, ustoupivší rozvoji města a někdy zcela zrušené, nahrazené parkem, výstavbou a někdy jen rumišťem.

Hřbitovy s dávnou pamětí (např. Centrální hřbitov v Brně, Olšanské hřbitovy). Hřbitov v Brně – Židenicích, nikde nekončící, neohrazený. Táhlými liniemi ulic dovedený na samý vrchol svahu a pod svahem cesta, za cestou na poli nově vymezený. Mladý hřbitov v Praze v Ďáblicích, se sítí organicky vedených ulic, se snahou o rozvolněné plochy, ale ukázněně přísnými liniemi Čestného pohřebiště.

Budoucnost

Vlivy ze zahraničí

Směřování dalšího vývoje hřbitovů na našem území lze spatřovat v některých příkladech ze zahraničí, ale i z několika málo dřívějších či současných realizací v České republice.

Ve Velké Británii začaly v 90. letech 20. století vznikat první ekologické pohřby a přírodní hřbitovy (první vznikl v roce 1994). Základní princip je soulad s přírodou. Hřbitovy mají podobu lesa, louky, parku. Flora a fauna musí být typická pro danou oblast. Na některých přírodních hřbitovech se popel ukládá ke kořenům vzrostlých stromů, jinde se na každý hrob vysadí strom a „památečný les“ teprve vzniká. Luční hřbitovy spásají ovce. Soulad s přírodou vyžaduje zanechání minimální ekologické stopy. Mrtví tak vstupují do koloběhu s přírodou. Jsou užívány přírodní, lehce rozložitelné materiály. Nepoužívají se náhrobky. Používají se drobné dřevěné cedulky.

Vzniká chráněné přírodní území, na němž se daří povodním druhům rostlin i živočichů. Vzniká příjemné místo pro život, místo vybízející k pobytu a nevytěšňující smrt.

V České republice vzniká na nevyužívané části hřbitova v Ďáblicích přírodní hřbitov, kde se bude ukládat popel ke kořenům stávajících stromů a vznikne tzv. Les vzpomínek (na podzim 2014).

Idea „krásné smrti“ se odrazila v zalesněných hřbitovech (tzv. lesní hřbitovy), které nejsou ekologickým pohřebišťem, ale přibližují se myšlence přírodních hřbitovů (nejznámější ve Zlíně z roku 1930 a v Hradci Králové).

Příkladový způsob zástavby představuje koncepce centrálního hřbitova ve Vídni. Hřbitov je budován pro cestní komunikace, čemuž odpovídá rozsah lokality. Je možný vjezd automobilem či využití autobusové linky na území hřbitova. Od hlavní brány vede cesta k dominantnímu hřbitovnímu kostelu od významného představitele jugendstilu Maxe Hegela. Hlavní vstup i okolí kostela je rozšířeno o arkády s hrobkami význačných osobností. Stejně tak ulice spojující tyto dva body je lemována čestnými hroby. Ostatní hroby lemuje mírně vyvýšená pole vzniklá pravidelným geometrickým dělením plochy hřbitova. Zvýšení vytváří distanc hrobu či rovu od přístupové komunikace. Hroby jsou uspořádány po obvodu volné části, kde se vlní vysoká tráva, či roste nepřehledný les a nechává tak hrobům na okraji cest „doznít“.

Ing. Pačlová uvádí, že *na západě, severu i jihu se setkáváme s větší střídmostí plochy hřbitova, než jakou známe u nás. Většinou ji pokrývá jednotná plocha zeleně, ze které vystupují jen pomníky nebo kříže...pietní místo pak působí poklidným, uhlazeným dojmem...naproti tomu středoevropský prostor původně prezentovaly hroby plné květin...Našemu vzhledu se podobají hřbitovy v centrálním Rakousku, ...* [4] 128-129 což potvrzují průzkumy vídeňských hřbitovů (viz. výše). Někteří návštěvníci vnímají zahuštěné, liniově řazené hroby s úpravou celého rovu za „morbidní“ vzhled, jež je odrazuje od návštěvy místa. Individuální styl úpravy hrobů však vypovídá o charakteru a stylu každého nájemce stejně jako současná obytná zástavba. Zjednodušením (postupným, či radikálním) celkového vzhledu hřbitova lze tak docílit pozitivního vnímání návštěvníků tolik potřebné pro jejich duševní hygienu.

Závěr

V české společnosti se stárí a umírání vytěšňuje, postoje společnosti nejsou příznivé. Děti nemají kontakt s umíráním a smrtí. Chybějící rituál pohřbu dnes zakládá na budoucí problémy pozůstalých. Výsledkem je neschopnost společnosti poradit si se smrtí nejbližších, svou vlastní. Svoji nezadatelnou roli hraje také oblast zpopelňování žehem, která přináší možnost anonymního uložení na rozptylových a vsypových loučkách podporuje tak nepřímou rozvoj pohřbů bez obřadů.

Zásadní problém s tabulací smrti a jejím vytěsněním z každodenního života lze pozorovat od tereziánských a především josefinských reforem, kdy jsou hřbitovy centralizovány a přesouvány 15 minut chůze za hranice obcí.

Dnes jsou tyto hřbitovy, vzhledem k rozvoji obcí, převážně zpět součástí intravilánu,. Je třeba jejich význam opět posunout dál, aby nepůsobily jako přísně ohraničený prostor, který je obcházen a limituje průstupnost okolí. Je třeba jej znovu začlenit do struktury měst a obcí.

Dle dostupných informací se nabízí cesta zjednodušení, parkové úpravy, přírodní vzhled jako manifestace našeho původu v přírodě. Harmonické, uklidňující prostředí, vzbuzující úctu k zemřelým a pozůstalým, k přírodě, k jejímu koloběhu a nevyhnutelnému konci všeho živého – s úctou ke smrti bez předsudků a enormní bázně.

Tvorba těchto veřejných zařízení musí zvyšovat kulturní úroveň obřadů, které jsou v životě jednotlivce velmi osobní a současně dokládají starost obce o každého občana. Jsou nezbytnou

součástí měst. Musí být prezentovány urbanismem a architekturou kladně působící za předpokladu nacházení nových idejí tak, abychom je mohli předat příštím generacím.

Práce byly podporovány z prostředků Studentské grantové soutěže VŠB-TUO. Registrační číslo projektu je SP2014/152.

References

[1] T. Kotrlý, Pohřebnictví, Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků, 1. vydání, Linde, Praha, 2013, 308 s.

[2] P. Ariès, Dějiny smrti, Ardo, Praha, 2000, 358 s.

[3] O. Nešporová, O smrti a pohřbívání, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1. vydání, Brno, 2013, 351 s.

[4] D. Stejskal, D. Šejvl a kol., Pohřbívání a hřbitovy, 1. vydání, Wolters Kluwer ČR, a.s., Praha, 2011, 464 s.